

Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür

Fatma ÜREKLİ*

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi İstanbul'unda meydana gelen deprem, yangın, sel, kasırga, salgın hastalıklar ve benzeri tabii âfetlerle ilgili kısaca bilgi verildikten sonra, bu tür felaketler üzerine yapılmış çalışmalar ve kaynaklar hakkında derli toplu kaynakça sunulacaktır. Bulunduğu coğrafi konum açısından son derece önemli bir noktada bulunmasının yanı sıra iktisadi, ticari, sınai, tarihî ve kültürel bakımdan Türkiye'nin en önemli merkezlerinden olan İstanbul, tarih boyunca gerçekten yıkıcı çeşitli âfetlerle karşılaşmış ve ciddi tahribat görmüştür. Aşağıda, tahribat güçleri ve neticeleri açısından ortaya çıkan tabloyu göz önünde tutarak, söz konusu âfetleri ayrı başlıklar altında kısaca inceledikten sonra, konuyla ilgili derli toplu bir literatür sunmaya çalışacağız.

1. Depremler

Tarih boyunca İstanbul'da birçok büyük deprem meydana geldiğini biliyoruz. Biz, daha ziyade Osmanlı dönemi İstanbul'unda yaşanan depremler üzerinde durmak istiyoruz. Söz konusu büyük depremlerde sadece konut ve işyerleri değil, saraylar, camiler ve diğer büyük yapılar da çok ciddi zararlar görmüştür. Ayrıca depremler insanlar açısından, demografik, sosyal, ekonomik vb. çok yönlü sonuçlar ve zararlar da doğururlar. Bunlar da en az depremin yıkıcı etkisi kadar tesirli olabilmekte, hatta bazen daha büyük boyutlara ulaşabilmektedir. Mesela depremlerden sonra çıkan bazı yangınlar çok sayıda can ve mal kaybına sebep olmaktadır. Yine içme suyunun kirlenmesi ve çevre sağlığı problemleri, ayrıca sağlıksız şartlarda barınmaya çalışan evsiz barksız insanlar arasında salgın hastalıklar baş göstermektedir.

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Osmanlı başkenti İstanbul, İzmit Körfezi'nden Marmara Denizi'ne bağlanan Kuzey Anadolu Fay hattının çok yakınında bulunması sebebiyle, tarih boyunca bu bölgede meydana gelen depremlerden, az veya çok, mutlaka etkilenmiştir.

Depremlerin önceden tahmin edilmesine yönelik teknoloji henüz geliştirilemediğinden, deprem kuşağında yer alan ülkeler için gelecekte olması muhtemel depremlere karşı tedbir alınabilmesi için, geçmişte meydana gelen depremlerin etkilediği bölgeler, büyüklükleri ve derinlikleri ile hasar gören yerlerin dağılımının doğru olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için de tarihî dokümanların incelenmesi ve ciddi bir değerlendirmeye tâbi tutulması zarureti vardır.

Osmanlı tarihçilerinin sosyal konuları ele almaya başladıkları XVI. yüzyıldan itibaren hazırlanan eserlerde deprem, yangın, su baskını ve kuraklık gibi toplumsal hayatı birçok yönden etkileyen olaylara dair sathî veya detaylı kayıtlar görülebilmektedir. Bu tür kayıtlarda küçük boyutlu âfetler üzerinde pek durulmayıp, daha ziyade tahrip gücü yüksek olanların kayıtlara geçirildiği dikkati çeker. XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise, gazete ve dergi yayıncılığının gelişmesiyle birlikte, en küçük yerleşim yerlerinde meydana gelen büyük-küçük âfetlerle ilgili her türlü bilgiye ulaşmak mümkün olabilmiştir.

İstanbul'u etkileyen depremlerin merkezlerinin Marmara Denizi ve havzası olduğunu, son yapılan çalışmalar daha net bir biçimde ortaya koymuştur. Marmara Denizi'nde meydana gelen depremler, az veya çok, İstanbul'u etkilemiş olduğundan, kaynaklarda çoğunlukla İstanbul depremi olarak zikredilmişlerdir. Çok uzun sayılamayacak zaman aralıklarında şiddetli depremlere maruz kalan Marmara bölgesi, oldukça büyük yıkımlara sahne olmuştur. Antik çağdan beri bilinen bu depremler, sebep olduğu yıkımlar çerçevesinde hem Bizans, hem de Osmanlı tarihçileri tarafından büyük ölçüde kaydedilmiştir. Tarihçiler, genelde depremlerin şehirlerde yol açtıkları fiziksel zararları anlatmakla yetinirler; halkın bu olaylardan nasıl etkilendiğine dair yorumlara nadiren yer verirler. Tarihî kaynaklarda, Osmanlı döneminde meydana gelen küçük-küçük büyüklü hemen her deprem hakkında bilgi ve kayıt bulunmaktadır. Yalnız verdikleri hasara ilişkin ayrıntılar çoğu kez sınırlıdır. Ancak bu bilgileri dikkatli kullanmak gerekir; zira kaynaktan kaynağa aktarmalarda veya rivayetlerde bazı değişikliklere uğramaları yahut abartılara maruz kalmaları ihtimali her zaman söz konusudur.

Kaynaklardaki bilgilere göre İstanbul, Türkler tarafından fethedildikten sonra otuzun üzerinde deprem yaşamıştır. İstanbul'un fethinden sonra ilk şiddetli deprem 16 Ocak 1489 (13 Safer 894 h.) tarihinde vuku bulmuştur. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'* da (F. Giese neşri), olay şu şekilde anlatılmaktadır: "Hicretin sekiz yüz doksan dördünde Safer ayının on üçüncü gününde kuşluk vaktinde şehri-i İstanbul içinde azîm bir zelzele vâki oldu, nice mina-

reler yıkılıb harab oldu.” Bu depremde birçok binanın hasar gördüğü belirtilmekte ise de, döneme ait kaynaklarda fazla bilgi verilmemiştir. Osmanlı döneminde İstanbul’u ziyadesiyle etkileyen dört büyük depremin 1509, 1719, 1766 ve 1894 yıllarında meydana geldiğini, bunların diğerlerine göre çok daha yıkıcı olduğunu ve şehri büyük oranda tahrip ettiğini, dönemin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Fakat bu büyük depremlerin tamamı hakkında yeterli Arşiv dokümanı olmadığını da belirtmek lazımdır.

Yalnız 1894 depremi hakkında Arşivde bol miktarda kayıt ve rapor bulunduğundan, depremin meydana geldiği günden itibaren gelişmeleri, yürütülen faaliyetleri, alınan tedbirleri detaylı olarak takip ve tespit etmek mümkün olabilmektedir. Yakın tarih sayılabilecek bu depremin kaynakları arasında dönemin gazeteleri de gösterilebilir. Devrin yerli ve yabancı gazetelerinde yer alan haberler ve makaleler, konuyla ilgili teferruatlı bilgiler verir. Bu sebeple günümüze intikal eden gazete külliyyatı, konu açısından son derece önem arz etmektedir. Ancak depremin yarattığı psikolojik tesirlerle, yer yer bazı hususlarda abartılı bilgilerin olduğunu gözardı etmemek ve bunların titizlikle karşılaştırmasını yapmak, hataları ayıklayarak kullanmak gerekir. Zira 17 Ağustos 1999 depreminin yol açtığı maddi zarar ve can kaybı konusunda bile, bugünkü teknolojik imkanlara rağmen, çok çelişkili bilgilerle karşılaşıldı. Daha eski tarihli depremler hakkında ise, perakende bilgiler ihtiva eden belgeler bulunmaktadır. Bunlar müteselsil değildir; çoğunlukla inşaat ve tamirat kayıtlarının tutulduğu defterler ile Divân-ı Hümâyûn kayıtlarının tutulduğu Mühimme defterleridir. Meselâ Maliyeden Müdevver Defterlerinde, depremlerde yıkılan ya da hasar gören yapıların yeniden inşası ile ilgili kayıtlar vardır ve bunların çoğu XVIII. yüzyıla aittir. 1766 depremi hakkında söz konusu bu kaynaklarda ve İstanbul Şeriyeye sicillerinde önemli ölçüde kayıt bulunmaktadır. Ancak 1509 tarihli deprem hakkında arşiv kayıtları pek yoktur.

1509 depremi, kaynaklardan anlaşıldığına göre, İstanbul’un tarihî süreçte geçirdiği en büyük tabii âfetlerdendir. Bu sebeple Osmanlı tarihçileri olayı, *kıyamet-i suğra* (küçük kıyamet) olarak ifadelendirmişlerdir. Bu depremin etkileri hakkındaki bilgiler, Osmanlı ve Batılı birçok kaynakta yer almaktadır.

1509 tarihli deprem hakkında birçok Osmanlı tarihinde bilgi verilmiş olmasına rağmen, bu bilgiler çoğunlukla birbirinin tekrarı durumundadır. Esas olarak Osmanlı tarihçilerinin dayandığı ve olayla çağdaş iki kaynak vardır; bunlardan biri ve en önemlisi Edirneli Rûhî’ye (*Tevârih-i Âl-i Osman*), ikincisi ise Kemâlpaşazâde’ye (*Tevârih-i Âl-i Osman*) aittir. Yalnız depremin günü ve ayı konusunda her ikisi arasında farklılıklar vardır. Müverrih Rûhî, depremin oluş tarihini 25 Rebiülâhır, Kemâlpaşazâde ise 26 Cemaziyelevvel olarak vermektedir. Ayrıca Kemâlpaşazâde, olayı daha genel bir açıdan anlatırken, Rûhî daha teferruatlı bahsetmektedir; ifadeleri adeta bir görgü şahidinin raporu hüviyetindedir. Sonraki tarihlerde yazılan eserlerde de bu depremler

ilgili bazı farklı anlatımlar olmakla birlikte, yeni ilaveler söz konusu olmayıp kaynaklardaki bilgileri kendi üslûplarıyla aktarmaktadırlar. *Anonim Tevârih*, *Haniwaldanus Anonimi*, *Hoca Saadeddin*, *Âli* ve *Solakzâde* gibi diğer bazı kaynaklardaki bilgiler, ufak tefek değişikliklerle bu iki kaynaktan istifade edilerek verilmiştir. Solakzâde, depremin meydana geliş tarihi konusunda her iki rivayeti de eserinde zikretmektedir. Yine Batılı kaynaklardan olan Marino Sanuto (*I Diarii*, C. 58, Forni, Bologna 1879), görgü şahitlerinin ifadelerini aktaran ikinci elden bir kaynaktır. Depremin tarihi ve merkezi konusundaki ihtilaf, son dönemlerde yapılan çalışmalarda da devam etmektedir.

Günümüz araştırmacılarının ortaya koydukları değerlendirmelerde, merkez üssünün Adalar açıkları mı, yoksa Gebze yakınları mı olduğu noktasında ihtilaflar bulunan bu deprem, sadece İstanbul'da değil, Bursa ve Edirne civarında da hasarlar meydana getirmişti. Tarihçi Hammer, sarsıntuların İstanbul ve civarında 45 gün sürdüğünü ve büyük hasarlara sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Müverrihlerin ölü sayısı ile ilgili vermiş oldukları bilgiler de ihtilafıdır. Solakzâde ve Hoca Saadeddin, ölü sayısını beş bin olarak vermekle birlikte, diğer bazı kaynaklarda on üç veya on beş bin olarak zikredilmektedir.

1719 tarihinde vuku bulan deprem hakkında *Nusretnâme* ve *Tarih-i Râşid*'de oldukça geniş bilgi vardır. Bu eserler, depremi bizzat yaşayanlar tarafından kaleme alınmış olduğundan, ihtiva ettikleri bilgiler birinci elden bilgilerdir. Bu kaynaklarda, depremin şiddetli olduğundan bahsedilmekte yetinilmemekte, yıkılan yerler hakkında da malumat verilmektedir. Fakat İstanbul içindeki can kaybından pek söz edilmemektedir.

1766 depremi hakkında o dönemde yazılan *Çeşmizâde Tarihi* ve Şemdânizâde Süleyman Efendi'nin *Mür'i't-tevârih* adlı eserlerinde de bilgiler vardır. Bunlara ek olarak, daha sonra kaleme alınmış bir diğer kaynak, Vâsıf Efendi'nin *Tarih-i Vâsıfı* da söz konusu deprem hakkında malumat vermektedir. Bunlar içinde, 1766 depremi hakkında en tafsilatlı bilgi veren eser ise, *Mür'i't-tevârih*'tir. *Çeşmizâde Tarihi*'ne göre oldukça geniş malumat vardır; insan kaybı ve depremin binalar üzerindeki tahribatı konusunda detaylı bilgi verilir. Ayrıca, insanların uzun süre sokakta, müsait olmayan şartlarda barınmak zorunda kalmaları ve kontrolsüzlük sonucu ortaya çıkan birtakım gayri ahlâki meselelere de dikkati çekmektedir. Bu deprem için de kaynaklar arasında depremin meydana geliş günü ile insan kaybı ve etki sahası konusunda farklı yorumlar vardır. Şemdânizâde, depremin tarihini Kurban Bayramı'nın üçüncü günü, Zihicce ayının 12. günü 1179 senesi olarak kaydederken, Çeşmizâde ve Vâsıf, Zilhicce'nin 13. günü olduğunu belirtmektedir. Dönemin bir diğer yazarı Mehmed Hasib de, depremin Zilhicce ayının 13. günü (M. 22 Mayıs 1766) meydana geldiğini belirtmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilerden, 1766 depreminin gerek büyüklüğü gerekse yıkıcılık vasfı bakımından 1509 depremine çok benzediği anlaşılmaktadır. Şemdânizâde, dört bine yakın

insanın öldüğünü ve çok sayıda insanın da yaralandığını ifade ederken, Vâsîf Efendi çok sayıda insanın öldüğünü ifade ederek sayı vermemektedir. Bazı Ermeni kaynaklarında ise, diğer kaynaklardan farklı olarak, insan kaybının üç yüz civarında olduğu belirtilmekte ve böylesine büyük bir depremin az sayıda bir kayıpla atlatılması, depremin oluş saatinin sabaha rastlaması, Kurban Bayramına tesadüf etmesi dolayısıyla insanların ayakta veya çoğunun dışarıda olması gibi sebeplere bağlanmaktadır. Her ne kadar verilen bilgilerden tahribatın büyüklüğünün tespiti ve sonuçta meydana gelen can ve mal kaybı hakkında çok fazla ayrıntılı bilgi yoksa da, uzmanların konu hakkında bir değerlendirme yapabilmelerine imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla birbiriyle çelişen sayısal verileri ihtiyatla kullanmak, belgelerdeki bilgilerle desteklemek gerekir. 1766 depremiyle ilgili başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İstanbul Ahkâm defterleri, Maliyeden Müdevver defterler, Mühimme defterleri ile İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki defterlerde kayıtlar mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nin bütün bölgelerinde meydana gelen depremleri ihtiva eden deprem kataloglarının yanı sıra, sadece İstanbul bölgesi ve Marmara havzasındaki tarihî depremlere ayrılmış birçok kataloglar olup bunların bazıları orijinal bilgi kaynakları kadar öneme sahiptir. XIX. yüzyılda, katalogların sayısının arttığını ve bu döneme ait verilen bilgilerin daha güvenilir olduğunu, bilhassa dönemin bilgi kaynaklarına dayanılarak hazırlandığını, görgü tanıklarının ifadelerine de yer verildiğini belirtmek gerekir. Bunlardan bazıları:

Verollat, P. "Tableau des tremblements de terré éprouvés á Constantinople Pendant quinze ans (1841-1855)", *Comptes Rendues Acad, Sci*, c. 42, 1856, Paris, s. 293-299. Verollat'ın İstanbul'da meydana gelen depremlerle ilgili bu kısa kataloğu, 1841-1855 yılları arasındaki dönemi kapsar. İstanbul'da yaşamış olan müellif, depremler hakkında kendi inceleme ve gözlemlerinin yanında, basında çıkan haberleri de yakından takip ederek bilgi toplamıştır.

Dück, J., "Die Erdbeben von Konstantinopel", *Die Erdbebenwarte*, c. 3, no. 6-9, 1904, Laibach, s. 121-139; no. 10-12, s. 177-196. Bu çalışma 387-1901 dönemini kapsamakta olup genellikle ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Müellif, İstanbul bölgesindeki sismik durum ile ilgili bazı yorum ve tahminler yapmıştır.

Agamennone, G., "Liste des tremblements de terre observés en Orient 1896", *Beitr Zur Geophys*, c. 4 (121), 1900, Leipzig, s. 118-199. Bir müddet İstanbul'daki Rasathanenin müdürlüğünü yapan Agamennone, 1894-1896'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen depremlerle ilgili hazırladığı bu eser, bölgenin sismik hareketliliği hakkındaki en ayrıntılı kataloglardan biridir.

Milne, J., *A Catalogue of Destructive Earthquakes AD 7 to 1899*, Reports Brit. Assoc. Advanc. Science, Portsmouth, 1911. Milne'nin 1899 yılına kadar meydana gelen yıkıcı depremleri kapsayan bu kataloğu, daha önceden yazılmış olan liste ve kataloglara dayanmaktadır.

Yukarıda kısaca hülasa olunan türden kaynaklara dayalı modern çalışmalar fazla değildir. Ancak son zamanlarda Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da meydana gelen depremlerle ilgili çalışma ve yayınlarda nisbî bir artış olduğu görülür. Burada söz konusu çalışmaların tamamını gözden geçirip değerlendirmeye tabi tutmak bu yazının hacmini aşacağı için, birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Pınar, Nuriye-Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*, Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar Dairesi Başkanlığı, 1952. Nadir kitaplar listesinden sayılan bu eserde, depremler notlar eklenerek listelenmiş ve önceki kataloğlardan da istifade edilmiştir. Türkiye’de varlıkları o zamanlarda da bilinen faylar hakkında açıklamalar yapılmakta, deprem bölgeleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekte ve “Türkiye Deprem Bölgelerinin Tarifesi” başlıklı bölümde iki bin yıl öncesinden yakın zamana kadar yaşanan depremler hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır. Yakın tarihte Türkiye’de meydana gelen depremlerle ilgili, bazı bölgelere yapılan ziyaretler neticesinde sözlü bilgilerden de istifade edilmiştir.

Soysal, H. - S. Sipahioğlu - D. Kolçak - Y. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, M.Ö. 2100- M.S. 1900*, İstanbul: TÜBİTAK Yayınları, 1981. Birkaç istisna dışında daha önceki kataloğlardan istifade ile derlenen bu katalogta, 1900 yılına kadar Türkiye’de meydana gelen toplam 1175 deprem tespit edilmiştir. Bu depremlerin merkezleri ve şiddetleri çizelgeler halinde sunulmaktadır.

Öcal, Nevzat, *Türkiye’nin Sismitesisi ve Zelzele Coğrafyası, 1850-1960 Yılları İçin Türkiye Zelzele Kataloğu*, İstanbul: Kandilli Rasathanesi Yayınları, 1968. 1850-1960 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu katalogta, makrosismik etkiler çizelgeler halinde verilmekte ve 2158 kayıt ihtiva etmektedir.

Cezar, Mustafa, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler”, *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, 1963, s. 327-414. Sanat tarihçisi Cezar, Osmanlı döneminde İstanbul’da meydana gelen depremleri de kapsamak üzere çok sayıda âfet hakkında bilgi verir. Kaynak olarak genellikle döneme ait Osmanlı tarihlerini kullanmıştır. Bu sahada halen başvurulana faydalı bir eserdir.

Ergin, Kazım - Uğur Güçlü - Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. 11 Yılından 1964 Sonuna Kadar)*, İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü, 1967. Bu katalog genel olarak önceki katalog ve bültenlerden istifade ile aletsel verilerden oluşur. XX. yüzyılda meydana gelen büyük depremlerin izosismik haritalarına da yer verilmiştir.

Ambraseys, N. N. - C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey Adjacent Areas: A Historical Review 1500-1800*, İstanbul: Eren Yayınları, 1995. Çok sayıda çağ-

daş kaynak, katalog ve belgelere dayanılarak hazırlanan bu kitapta, 1500-1800 yılları arasında Türkiye'nin sınırları içinde kalan bölge ve çevresinde meydana gelen depremler ve etkileri bilimsel olarak akıcı bir şekilde özetlenmekte, özellikle büyük depremlerin tahrip ettiği tarihi binalar üzerinde durulmaktadır.

İstanbul'un 1766 depremi ve bunun toplumsal etkileri üzerine yeni bir çalışma da Erhan Afyoncu-Zekâi Mete tarafından yapılmıştır. (Erhan Afyoncu-Zekâi Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri*, 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 85-92.) Bu makalede, 1766 depremi ve toplum hayatına etkileri, meydana gelen aksaklıklar ve düzensizlikler, deprem sonrası inşaat faaliyetleri, Arşiv kaynaklarından istifade edilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Osmanlı döneminde İstanbul'u etkileyen son büyük deprem 128 yıl sonra, 10 Temmuz 1894'te (6 Muharrem 1312 h.) meydana gelmiştir. Tarihî kaynaklarda, "Büyük Hareket-i Arz", "Zelzele-i Azîme" ya da "Zelzele-i Müdhişe" olarak bahsedilen bu deprem, çok geniş sahada hissedilmiştir. Billhassa İstanbul ve çevresinde ağır hasara sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun, hatıralarında depremle ilgili verdiği bilgiler -kısa olsa bile- o dönemi yaşamış bir şahsın ifadeleri olması bakımından kıymetlidir. Ayşe Osmanoğlu, yaşadığı o korkunç günleri şöyle özetlemektedir:

Bu felaketsiz yer sarsıntısı olduğu zaman ben altı-yedi yaşındaydım, öğle zamanıydı... Sarsıntı başlayınca bütün kalfalar hep birden "Allah, Allah!" diye bağır-maya başladılar. Ben de oturduğum iskemleden kayıp düşmüştüm... Babam derhal bahçeye çıkıp her tarafa yaverlerini göndermişti. Zayıt var mı diye tahki-kat yaptırıyordu. Büyük Çarşı'nın yıkıldığını, epeyce zayıt olduğunu öğrenince yaralıların tedavisi, kimsesizlerin aç kalmaması için fırınlardan ekme dağıtıl-ması, muhtaçlara yardım edilmesi ve çadırlar kurulması için emirler verdi. Saray fırınlarının da ahaliye ekme dağıtmak üzere çalışmasını emretti...

İstanbul halkını çok korkutan ve şehirde ciddi hasarlara sebep olan 1894 depremi, İstanbul tarihinde meydana gelen depremlere göre hakkında en ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz âfetlerden biridir. Önceki depremlere göre bu deprem hakkında bol miktarda resmî belge ve gazete nüshası (*Sabah*, *Saadet*, *Tercüman-ı Hakikat*, *İkdam*, *Ceride-i Havadis*, *Moniteur Oriental*, *New York Times* gibi) bulunmaktadır. Ayrıca farklı olarak, bu olay hakkında resmî bir teknik heyet tarafından hazırlanmış raporlar da bulunmaktadır. D. Eginitis tarafından konu ile ilgili hazırlanan rapor, depremin büyüklüğü, tesir sahası ve etkilerini yansıtmaları bakımından değerlidir. (Bkz. D. Eginitis, "Le tremblement de tere de Constantinople du 10 Juillet 1894", *Annales de Géographie*, c. 4, Paris, 1895, s. 151-165.)

Depremden kısa bir süre sonra 26 Temmuz 1894'te Oscar Bey Rendelmann tarafından yazılan bir risalede (*Le Tremblement De Tere De Constantinople*

[*Juillet 1894*], Paris: Librairie Nilson, 1894, 23 s.) depremin tahribatı hakkında önemli ve ilginç bilgiler verilmektedir. İstanbul merkezli 450 kilometrelik yarı-çapında bir daire içinde hissedilen sarsıntuların, insanlar ve binalar üzerindeki etkileri, bazı şahısların ifadelerine de yer verilmek suretiyle yer yer abartılı bir şekilde nakledilmektedir. Fakat Kapalı Çarşı'daki tahribatla ilgili olarak D. Eginitis'in raporunda değinilmeyen ilginç bir hususa dikkati çekmektedir. Ziyadesiyle tahrip olan binaların, çağdaş yapı teknolojisi sistemi öncesinde yapılanlar olduğu ve bunların başında Kapalı Çarşı'nın geldiği ifade edilmektedir. Rendelmann, çarşının inşaat sistemini hatalı bulmakta ve yüksek katlarda haddinden fazla ağırlık birikmiş olduğunu, çoğunun yeterince sağlam olmadığını iddia etmektedir (s. 11). Depremde en büyük garantiyi kemer sisteminin sağladığı görüşü ağırlık kazansa da bunun doğru olmadığını Kapalı Çarşı'nın gösterdiğini ve çarşığı örten çok sayıda kubbenin çöktüğünü; en fazla can kaybının da burada yaşandığını, günlerce harabe halde kalan çarşının yağmaya karşı kapılarının kapatıldığını kaydetmektedir. Risalenin son kısmında, İstanbul'u etkileyen büyük depremlerin kronolojik listesi verilmektedir.

1894 depremi sırasında Mekteb-i Mülkiye muallimliği görevinde bulunan jeoloji mühendislerinden Halil Edhem Bey, depremle ilgili *Sabah* gazetesinde yayımlanan makalelerini genişleterek neşrettiği risalesinde (Halil Edhem, *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1312, 32 s.) İstanbul ve çevresinin tektonik yapısı hakkında önemli bilgiler vermekte ve 1894 depreminin özelliklerini ilmi olarak izah etmektedir. Verilen bu bilgiler o dönemde halk arasında korku ve dehşete yol açan bazı asılsız söylentilere de bir bakıma cevap niteliğindedir. Ayrıca İstanbul'u etkileyen depremler kronolojik olarak sıralanarak, istatistikî ve genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Eskiden beri İstanbul'da arada sırada deprem meydana geldiğini belirten H. Edhem Bey, bunların da ekseri İzmir ve Bursa'da veyahut Akdeniz adalarıyla sair mahallerde olan depremlerin tesirlerinin bir yansıması olduğunu savunur. Rumi sene 1302'den 1306'ya kadar beş sene içinde ülkede meydana gelen depremlerin istatistikî verileri ışığında, 231 depremden 15'inin İstanbul'a tesadüf ettiğini kaydetmektedir. Yine bu dönemdeki 231 depremi mevsimlere taksim ederek, 51'inin kışa, 39'unun ilkbahara, 44'ünün yaza ve 92'sinin ise sonbahara rastladığını, dolayısıyla kış ile sonbaharda, yaz ile ilkbahara göre daha çok deprem yaşandığı sonucuna varmaktadır.

Dönemin basınının da resmî belgelerde ve basılı eserlerde temas edilmeyen bazı ilginç konuları gündeme getirmek suretiyle önemli hizmette bulunduğunu söyleyebiliriz. Mesela, halkın enkaz altından yaralı kurtarma ve müdahale etme konularında bilgisiz ve yetersiz kaldığının anlaşılması üzerine, meydana gelebilecek bu tür tabii âfetler karşısında alınacak tedbirler ve yardım konularıyla ilgili bilgilerin, temel dersler arasında öğretilmesi gerektiği hususu vurgulanmıştı. Dolayısıyla yeterince sağlıklı bilgilere ve detaylara ulaş-

mak mümkündür. Ancak depremde sonra ilk günlerde çıkan gazete haberlerinde, depremin tahribatı hakkında verilen genel rakamları ihtiyatla karşılamak, iyi tahkik etmek ve sansasyonel haberleri titizlikle tefrik etmek gerekir.

İstanbul'u etkileyen bu büyük depremle ilgili son zamanlarda ciddi çalışmalar yapıp yayımlandığı bilinmektedir. Bilhassa 17 Ağustos 1999 depreminden sonra, ülkede bilhassa İstanbul'da meydana gelen depremlerle ilgili araştırma ve yayınlara ağırlık verildiği, hatta bazı üniversitelerde programlara âfetlerle ilgili derslerin konulduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu yayınlardan bazıları şunlardır:

Öztin, Feriha, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara: Bayındırlık ve Âfet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994. Öztin, 1894 depremi hakkında, ağırlıklı olarak gazetelere ve araştırma eserlerine dayanarak hazırladığı bu kitapta, kaynakları okuyucularına doğrudan aktarmakta ve bu kaynaklara dayanarak verilen bilgileri tablolar halinde sunmaktadır.

Ürekli, Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999. Bu eserde, İstanbul'un maruz kaldığı büyük depremler hakkında kısa bilgi verildikten sonra, 10 Temmuz 1894'te meydana gelen, İstanbul başta olmak üzere çok geniş sahada hissedilen depremin ekonomik ve sosyal bakımından yaptığı tahribat, gündelik hayata etkileri, mağdurlar için sosyal yardım organizasyonu, toplanan yardımın tevzii ve deprem sonrası alınan tedbirler hakkında detaylı bilgiler verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Konunun asıl kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki depremlerle ilgili belgeler ve dönemin gazeteleri oluşturmaktadır. Arşivdeki tarihî bilgilerin akademik bir yaklaşımla kullanılması suretiyle hazırlanan bu eserde, o dönemde hazırlanan harita ve raporlar doğrultusunda, depremde en çok etkilenen yerleşim birimlerinin Adapazarı, İzmit, Gebze, Kartal, Adalar, Üsküdar, İstanbul, Büyük Çekmece, Küçük çekmece, Çatalca, Marmara Denizi'nin bir kısmı, Bozburun, Yalova, Karamürsel ve Sapanca olduğu ifade edilmektedir.

Eserdeki anlatımlardan, 10 Temmuz 1894 depremi ile 17 Ağustos 1999 depremi arasında, gerek etkilediği yerleşim merkezleri gerekse depremden sonra yaşanan gelişmeler açısından büyük bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. 10 Temmuz depremi her ne kadar bazı araştırmalarda İstanbul depremi olarak adlandırılmışsa da, bilindiği gibi, Adapazarı, İzmit ve Körfez'in güney kıyılarında İstanbul'dan daha fazla hasar meydana getirmiştir. Bu sebeple her iki sarsıntıyı da Marmara depremi olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım tarzı olur. 17 Ağustos 1999 depreminde hasar gören yöreler göz önünde bulundurulduğunda, iki deprem arasındaki benzerlikler dikkati çeker. Bu benzerlikler sadece etkilenen alanlarla sınırlı değildir. Deprem korkusu yüzünden insanların günlerce panik içinde kalmaları, akabinde İstanbul'da başka büyük depremlerin olacağı söylentileri, bu olay sırasında rant elde etmeye yönelik suistimaller, binaların hasar tespitinde bulunan belediye mühendis-

leri ve görevlilerinden bazılarının rüşvet karşılığı sağlam binayı çürük, çürük binayı sağlam olarak rapor etmeleri gibi birtakım usulsüzlük ve yolsuzluklar, deprem sonrası deprem uzmanları tarafından Marmara Denizi'nde araştırma yapılması ve sair bir çok hususun her iki deprem döneminde gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Engin, Vahdettin, "II. Abdülhamid'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 141-149. 10 Temmuz 1894 depremi ile ilgili Sultan II. Abdülhamid'in çok sayıda hususi iradelerinden bir kısmını değerlendirmek suretiyle hazırlanan bu makalede, 1894 depremi ile 1999 depremi arasında, gerek etkilediği yerleşim merkezleri, gerekse depremden sonra yaşanan gelişmeler açısından benzerlikler ortaya konulmuştur. 1894 depreminin Adapazarı, İzmit ve Körfezin güney kısımlarında en fazla hasarı yaptığını, bu sebeple her iki sarsıntıyı da tarihsel veriler ışığında Marmara depremi olarak nitelendirmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Sıddık Çalık (haz.), *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Ali Yeşildal ve Seyfettin Ünlü (ed.), İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2003, 319 s. Bu çalışma, nereden ve ne şekilde temin edildiği hakkında bilgi verilmeyen ve ikinci bir nüshasının olmadığı, orijinal nüshanın ise Üsküdar Belediyesi'ne verildiği beyan edilen orta boy yazma defterin, günümüz harflerine çevrilerek, kısmen de sadeleştirilerek neşredilmesinden ibarettir.

Eserde, depremin meydana geldiği günden itibaren yurtda hissedilen artçı sarsıntılar, depremin İstanbul'da yaptığı hasar, can kayıpları ve yardımlarla ilgili kayıtlar vardır. Depremle ilgili gelişmeler gün gün verildikten sonra, muhtelif vilayetlerden Dahiliye Nezareti'ne gelen telgrafların suretleri yer almaktadır. Müteakiben depremedeler için 10 Temmuz 1894'ten 18 Ocak 1895 tarihine kadar yardım komisyonuna gelen bağışların listeleri ile 15 Eylül 1894'ten itibaren depremedelere dağıtılan paraların miktarları ve verilen kişilerin isimlerine dair listeler bulunmaktadır. Bu defterde yer alan kayıtlar, listeler ve sayısal veriler, arşivdeki konu ile ilgili resmî belgelerle karşılaştırıldığında birbiriyle örtüştüğü dikkati çekmektedir. Dolayısıyla "Anonim Bir Günlük" olarak yayımlanan ve 1894 büyük İstanbul depremi hakkında ayrıntılı bir rapor olduğu ifade edilen bu defterin, devletin resmî görevlilerinden birisi tarafından, belki de Şehremaneti bünyesinde oluşturulan deprem komisyonunca tutulmuş olduğu ihtimal dahilindedir. Bu bakımdan söz konusu büyük deprem hakkında önemli ve güvenilir kaynaklardan sayılmalıdır. Bu yazma eserin muhtevası bakımdan korunup saklanacağı ve araştırmacıların istifadesine sunulacağı tek yerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi olması gerekirken, Üsküdar Belediyesi'ne verilmesini de kavramış değiliz.

Dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid, bir taraftan deprem sonrası alınması gereken tedbirleri hızlandırırken, bir taraftan da İstanbul tarihinde meydana gelen depremler ve diğer âfetlerle ilgili uzmanlardan tarihî bilgiler istemişti. Bu meyanda, Legofet tarafından -Bizans kaynaklarından da faydalanılarak- hazırlanıp padişaha sunulan bir liste hayli ilginçtir. Bu listede 401 yılından başlayarak kronolojik olarak İstanbul'da meydana gelen semavî âfetlerden bahsedilmektedir. (Bkz. Fatma Ürekli, "Bir Arşiv Belgesine Göre İstanbul'da Meydana Gelen Semavi Âfetler", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 2000, sy. 197, s. 4-6.)

Bilindiği gibi deniz altında, kıyısında ya da yakınında olan depremler, korkunç deniz kabarmalarına yol açabilir ki, bunlar dev yıkıcı dalgalardır. Bizans döneminde vuku bulan bazı depremler sırasında denizde büyük dalgaların meydana geldiğine dair muhtelif rivayetler vardır; benzer rivayetler, Osmanlı döneminde meydana gelen depremler için de söz konusudur. 1509 depremi akabinde kıyıları su bastığına dair Batılı bazı tarihçiler tarafından birtakım iddialar gündeme getirilmiş; Marmara Denizi'nde tsunami, ya da diğer bir ifadeyle, sismik deniz dalgasının meydana geldiği, İstanbul ve Galata surlarını aşan dev dalgaların hasarlar oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak Osmanlı kaynaklarında, meydana gelen depremlerin İstanbul'da tsunami oluşturup şehirde su baskınlarına sebep olup olmadığı konusunda açık bilgiler yoktur. Dolayısıyla surları aşan dev dalgalar konusundaki söylentiler ihtiyatla karşılanmalıdır.

1894 depreminde, depremin merkez üssüne yakın mahallerde, sahil boyunca denizin önce yükselip sonra çekildiği rapor edilmiştir. Bazı yerlerde deniz 200 metre geriye çekilmiş, sonra da şiddetle karaya yürüyerek ne kadar sandal, kayık varsa hepsini karaya atıp parçalamıştır. Fakat hiçbir yerde sahilin daimi suretle değişime uğradığı görülmemiştir. Fakat tarihî kayıtlardan anlaşıldığına göre, bu iki depremde insanların gösterdikleri tepkiler ve yaşananlar birbirine çok benzemektedir. Korku ve panik içinde kalan insanlar bir müddet ev ve işyerlerine girememiştir, halk arasında dolaşan birtakım asılsız söylentiler insanları iyice korkutmuştur.

1894 depreminden bu yana, söz konusu büyük depremler gibi İstanbul'u bu denli etkileyen bir başka depreme rastlanmadığını da belirtmek gerekir. Fakat 1912'de Şarköy-Mürefte'de meydana gelen büyük deprem, oldukça geniş bir sahada etkili olmuştu. Günlerce devam eden sarsıntılar İstanbul'da hissedilmiş, Marmara Denizi'nde deprem sebebiyle büyük dalgalar oluşmuştu. Ancak, İstanbul'da insan kaybına yol açmamış, yalnız bazı binalarda hasarlar meydana gelmişti; duvarlar çatlamış, bazı evlerin bacaları yıkılmış, bazı kuleler ve telgraf direkleri tahrip olmuştu. Bu depremle ilgili olarak o dönemde Dr. M. Sadi'nin araştırma ve gözlemleri sonucu hazırlayıp yayınladığı *Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arz Raporu*, tek kaynak özelliğinin-

de olup önemlidir. Yine Recep Karacakaya'nın, "Şarköy-Mürefte Depremi (1912)" başlıklı, Arşiv belgelerini de kullanarak yayınladığı makale, Marmara Bölgesi depremlerine ışık tutmakta ve katkı sağlamaktadır.

1894 depreminden 105 sene sonra meydana gelen 17 Ağustos 1999 Körfez depremi, İzmit-Adapazarı, 12 Kasım 1999 günü ise Düzce'de şiddetle hissedilmiş, ciddi tahribata sebep olmuştur. İstanbul'un bazı semtlerinde de yıkıntılara, can ve mal kaybına sebep olan bu deprem, İstanbul halkını çok korkutmuş, yaptığı tahribat ise tüm ülke halkına üzüntü ve elem vermişti. Bu şiddetli depremlerden sonra Türkiye'nin bir deprem kuşağında bulunduğu, İstanbul'un ise ikinci derecede deprem bölgesinde yer aldığı, konunun uzmanları tarafından tekrar dile getirilmeye başlanmış, bu çerçevede araştırma ve incelemeler yoğunlaşmıştır.

2- Yangınlar

İstanbul halkı, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yangınlardan çok çile çekmiştir. Bilhassa Osmanlı döneminde çıkan yangınların bazılarının gerçek bir felaket halini aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yangınlar şehrin binlerce yapısını yalnızca silip süpürmekle kalmamış, bugün mevcut olan sanat eserlerinin pek çoğunun ilk şekillerini de değiştirmiştir. Şüphesiz yangınların asıl tahribatı, kültür ve sanat eserleriyle ilgili olanıdır.

Yangınların İstanbul binalarını mütemadiyen yok etmesinin sebepleri arasında en başta geleni, uzun bir süre ahşap inşaatın esas alınmasıdır. Cami, medrese, hamam gibi binalar hariç, evler, konaklar, saraylar, bazı mescitler, hatta bir kısım hanlar bile ahşap yapılmıştı. Ahşap yapıların depreme daha dayanıklı, kullanışlı olması ve ucuza mal edilmesi yüzünden, pek çok yangına rağmen, ahşaptan vazgeçilmemiştir.

İstanbul yangınların çıkış sebepleri çeşitli olmakla birlikte, ilk sırayı kundaklamalar almıştır. Görevleri arasında yangın söndürme işi de bulunan ve bunun karşılığında semt halkından ücret alan yeniçerilerin, hem bu sebeple hem de göz koydukları zengin evlerini söndürme bahanesiyle soyup yağmalamak için kundakladıkları çoğu kez ispatlanmıştır. Bazen de kent güvenliğinden sorumlu devlet görevlisini azlettirmek için, kentlin farklı noktalarında yangınlar çıkartıldığı vakanüvis tarihlerinde zikredilmektedir.

Depremlerin zarar verici sonuçlarından birinin de yangınlar olduğunu daha önce belirtmiştik. Yerleşimin sık olduğu semtlerde deprem sırasında oluşan yangınlar, tedbir alacak araç ve yöntemlerin de felce uğramasıyla hızlı yayılma ve büyük boyutlarda zarar verme eğilimi gösterir. Susuzluk, cadde ve sokaklardaki enkaz sebebiyle ulaşım zorluğu, gaz ve benzeri yanıcı maddelerin tutuşması ve hızla yayılması gibi faktörler de son derece önemlidir. Yıldırım düşmesi de yangınlara yol açmaktadır.

Herhangi bir noktada çıkan yangının kısa sürede geniş bir alana yayılarak şehri tehdit eder bir vaziyete bürünmesinin bazı sebepleri vardır. Bir defa sokakların dar ve dolambaçlı oluşu, saçak, cumba, çardak çıkıntıları, özellikle konutların ahşap ve çoğu yerde bitişik nizamda yapılması ev aralarında yangın duvarı bulunmaması; kentnin bir yarımada üzerinde bulunması dolayısıyla rüzgârın ve fırtınaların eksik olmaması, itfaiye örgütünün ve yöntemlerinin geliştirilememesi İstanbul yangınlarının âfete dönüşmesine yol açan belli başlı faktörlerdir.

Yangın âfetinin İstanbul toplumuna yaşattığı bir sosyal gerçek ise, “kül fukaralığı” idi. Beklenmedik bir anda zenginler yoksul düşebiliyor, buna karşılık yoksullar ve kargaşa ortamını fırsat bilip yükte hafif pahada ağır ne bulursa yağma ve talan eden kimseler de yangın zengini oluyordu. Yangın mallarını el altından ucuza kapatıp sonra peyderpey satan bir esnaf zümresi dahi oluşmuştur.

Tarihî kaynaklarda İstanbul yangınlarına ait ilk ve en eski bilgilerin II. Bayezid devrine ait olduğu tespit edilmektedir. 2 Temmuz 1539'da Zindan-kapısı'nda çıkan yangında, Baba Cafer Zindanı içerisindeki mahkûmlar yanarken, bazı cami, işyerleri ve dükkânlar da kül oldu. Bu yangın Osmanlı dönemi büyük yangınlarının ilki kabul edilir. Bu sırada yangın yağmasının yaşandığı hususunda kaynaklarda “...nice fakirler ganî, nice ganîler fakirülhal olmuşlardır” şeklinde ifade edilmektedir. Osmanlı tarihlerinden *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'larda 1539 yangını ve diğer yangınlarla ilgili bazı bilgiler vardır.

Bâbüâli yangınları hakkında Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi oldukça detaylı bilgi verir (*Ez-Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, V, VII). Ayrıca Abdurrahman Şeref'in “Bâb-ı Âli Harikleri” (*TOEM*, cüz 7, İstanbul, Nisan 1327) ile “İstanbul'da Büyük Yangınlar” (*1328 Sene-i Mâliyesine Mahsus Musavver Nevsal-i Osmâni* [muharrirleri: Ekrem Reşad-Osman Ferid], 4. sene, İstanbul, 1328-1330) başlıklı çalışmaları bu sahada araştırma yapacaklar için kıymetlidir.

İstanbul'da çıkan en büyük yangınlardan birisi 1633 Cibali yangınıdır. O devri bizzat yaşamış olan Kâtip Çelebi'ye göre, üç gün süren bu yangında, şehrin hemen beşte biri harap oldu. Yangın sırasında şiddetli bir poyraz rüzgârı estiğinden kolaylıkla çevreye sirayet etti ve ondan sonra asıl felaket başlamış oldu. Bundan sonra çıkan yangınların en büyüğü ise, 1660 tarihindedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, bu büyük yangının bilançosu cidden korkunçtu. *Silâhtar Tarih*'nde bu yangınla ilgili verilen bilgilerden, halkın evlerini unutup can derdine düştükleri, pek çoklarının malları ile yandıkları anlaşılmaktadır. Keza *Tarih-i Gilmanî*'de de bu yangınla ilgili kayıtlar vardır. Ölü sayısının 3-5 bin civarında olduğu, on binlerce evin yandığı belirtilmektedir. Robert Mantran ise ölü ve yanan evlerle ilgili mübalağalı rakamlar vermektedir. Mantran, o zamanlar ev sayısının 300 bin civarında olduğunu belirtmekte ve yangın neticesi ölü sayısını 40 bin, yanan ev sayısını da 280 bin olarak vermektedir. Hammer de yanan ev sayısını 280 bin olarak kaydetmektedir.

O dönemde yaşayan halk ozanı Katıpzâde'nin kaleme aldığı "Tarih-i İhrâk-ı Kebîr" adlı edebî değeri bulunmayan uzun manzume, yaşanan korkuların ifade edilmesi, yangının sosyal boyutunu ortaya konması, yayıldığı semtlerin ve yanan binaların etraflı bir şekilde sayılması bakımından tarihî kıymeti haiz bir vesika sayılmaktadır.

1688'de Balıkpazarı'nda çıkan yangınla ilgili *Silâhtar Tarihi*'nde bilgiler vardır. Haliç kıyılarına kadar yayılan yangında 1500 ev, 5000 dükkân ve işyeri kül olmuştur. 1633 ve 1660 büyük yangınlarından sonra üçüncü büyük yangın, "harik-i kebir" 17 Temmuz 1718'de Cibali'de Tüfenkhane'de çıkmış ve poyrazın da etkisiyle Unkaparı'na kadar yayılmıştır. Oradan kollar halinde kısa bir süre zarfında şehre sirayet eden yangın iki gün iki gece devam etmiş, çok sayıda vezir sarayları, ulema konakları, işyeri, ev ve mescit kül olmuştur. Bazı semtlerde camilere sığınan insanlar dumandan ve aşırı harareten boğulmuşlardır. Schneider'a göre, bu yangında 51 bin ev ve 2283 dükkân, 171 cami ve mescit, 182 saray, 80 değirmen, 228 fırın, 1.601 mektep ve medrese yanmıştır.

Cibali'de 6 Temmuz 1756'da çıkan yangın ise, Saraçhane üzerinden Aksaray'a kadar uzanmıştır. Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin "feth-i İstanbul'dan berü böyle ateş meşhûd ve mesmû' olmayıp" ifadesiyle tasvir ettiği bu âfet, kırk sekiz saat devam etmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Şem'danizâde, yanan yapıların sayısını vermektedir.

21 Ağustos 1782'de çıkan ve altmış beş saat süren yangın, yayıldığı alanın genişliği, maddi ve toplumsal düzeyde meydana getirdiği zararlar açısından, İstanbul'un karşılaştığı en büyük âfetlerden birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Yangında ahşap yapıların yanında, kâgir pek çok yapı kül olmuş ve tarihî eserler çok zarar görmüştür. Bu âfet sırasında susuzluk yaşanmış, şehirde kıtlık baş göstermiş ve İstanbul halkı ciddi bir şekilde sarsılmıştır.

Bu korkunç âfeti işleyen Dervişefendizâde Derviş Mustafa'nın *Lebibü'l-ukalâ fi fikri'l-Gurebâ* ya da *Harik Risalesi* adlı kırk varaktan ibaret risalesinde, Çingiraklı mahallesinde başlayan yangının bütün safahatı, kül fukarası, devletce harikzedelere yapılan yardımlar anlatılır. O devirde yaşayan müellif, yangını bizzat görmüş ve hadisenin cereyan tarzı ve bununla ilgili olayları bizzat takip etmiştir. Bu bakımdan risalede verilen bilgiler, bir görgü şahidinin ifadeleri olması hasebiyle ehemmiyetlidir.

Kent hayatını olumsuz etkileyen yangın olgusunun, XVII. yüzyıldan başlayarak artan nüfusa ve sıklaşan mesken dokusuna bağlı biçimde daha yaygın tahribatta bulunduğu da tesbit edilmektedir.

XVII. ve XVIII. yüzyılda meydana gelen yangınlar hakkında *Tarih-i Raşid*'de epey malumat vardır. Müverrih Raşid Efendi tulumbanın önemi ve eski yangın söndürme usulü hakkında da ilginç bilgiler verir. XVIII. yüzyıldaki yangınlarla ilgili *Tarih-i Suphi*, *İzzi Tarihi*, *Vasıf Tarihi*, *Tarih-i Cevdet*, XIX. yüz-

yıldaki yangınlarla ilgili *Tarih-i Cevdet*, *Tarih-i Lûtfî*. XX. yüzyıldaki yangınlar için *Bab-ı Âli Yangınları* (Abdurrahman Şeref, *TOEM*, c. 7, sene 1327). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İ. H. Danişmend) gibi eserlerde muhtelif bilgiler bulunmaktadır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük yangınlar meydana gelmediğinden, küçük yangınlar hakkında da fazla bir bilgi verilmiyor. Kaynaklardan Ahmed Cevdet Paşa, bu dönemde meydana gelen yangınları “vaka-i âdiye” olarak değerlendirmiş olup, fazla bir tafsilata lüzum görmemiştir (*Tarih-i Cevdet*, c. VII, İstanbul, 1303, s. 144). *Tarih-i Cevdet*'teki bilgilere göre, 1818'de İstanbul'da büyük küçük 73 yangın çıktı. Halk bu kadar sık ve âni çıkan yangınlar yüzünden geceleri uyuyamaz olmuş, mahalleliler kendi aralarında gece nöbetleri düzenlemek zorunda kalmıştı.

Şanizâde ise, sadece 1818 yılının Ocak-Ağustos döneminde küçüklü büyüklü 73 yangın meydana geldiğini yazmıştır (Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizâde*, c. II, İstanbul, 1281-1284).

Osman Nuri Ergin'in *Mecelle-i Umur-ı Belediye*'de verdiği istatistiki bilgilere göre, Tanzimat döneminin 1854-1876 arasını kapsayan devrede İstanbul'un çeşitli semtlerinde çıkan 99 yangında 14.856 yapı tamamen yandı. XIX. yüzyıldaki İstanbul'da yangınlara daha sık rastlanmaktadır. 5 Nisan 1863'te Odunkapısı'nda başlayan yangın Süleymaniye'ye kadar uzanmış ve binden fazla ev yanmıştı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yangınların daha sık çıkmasında ısınma ve ocak yakma tekniklerinin değişmesi, soba, havagazı, elektrik kullanımına geçilmesi, nüfusun artması sebebiyle mesken dokusunun daha da yoğunlaşması gibi faktörler söz konusudur.

1864'te *Mecmua-i Fünun*'da “Harik-i İstanbul” başlıklı bir makale yayımlayan Münif Paşa'ya göre İstanbul, doğal güzelliğine ve tarihî zenginliğine karşılık iki “ayıp”tan kurtulamamıştır. Bunlar “harik” (yangın) ve “tâun”dur (veba). Yaşadığı dönemin yalnızca 1858-1864 kesitinde İstanbul'da 160 yangın çıktığı, toplam 114 konak, 1.246 işyeri ve dükkân, 23 han ve hamam, 1 saray, 2.730 da konutun yandığı tespit edilmiştir.

İstanbul yangınlarına âşıkların destanlarında da yer verilmekte, halk bilgilendirilmekte ve hadiseler farklı bir gözle tasvir edilmektedir. Bu destanlar genellikle yangının çıkış yeri ve sebebiyle başlar, yakın semtlerden başlayarak bütün şehre nasıl duyurulduğu ve başta padişah olmak üzere devlet adamlarının, askerlerin, tulumbacıların neler yaptıkları anlatılır; ne kadar can ve mal kaybına sebep olduğu, zarar görenlere ne gibi yardımlar yapıldığı gibi bilgilere yer verilir.

Bilinen en eski yangın destanı Aznavuroğlu mahlaslı bir âşığa aittir. 1660'ta çıkan ve Ayazma Kapısı'ndan yayılarak Beyazıt, Süleymaniye, Şehzadebaşı,

Kumkapı ve Samatya taraflarına kadar pek çok mahalli yakıp kül eden yangın için söylenen bu destan, iki bölümden ve 14 dörtlükten oluşmaktadır. Destanın ilk dörtlüğünde, başkent İstanbul'un yanıp tutuştuğu, ana baba günü yaşandığı, yağmacıların ise mal derdine düştükleri dile getirilerek XVII. yüzyıldaki yağmacılığa vurgu yapılmaktadır.

Cüdâî mahlaslı âşîğın destanında ise, Hocapaşa semtinde çıkan 18 Ağustos 1826 tarihli yangın anlatılır. 20 dörtlükten oluşan bu destandan, çıkan yangının Hocapaşa ve çevresini yaktıktan sonra Ayasofya, Sultanahmet, Beyazıt, Kumkapı, Yanıkapı, Langa semtlerine yayıldığı, binaların yandığı ve ticari hayatın olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu âfetler ticari hayatı da olumsuz etkilemiştir. Bu âfet Cüdâî mahlaslı âşîğın destanında anlatılmıştır.

1865 yangını ile ilgili biri 35 diğeri 41 dörtlükten oluşan iki ayrı taşbaskısı nüshası bulunan bir diğeri de Burhan adlı bir âşîğa aittir. Destanda yangının büyüklüğü anlatılırken, şimdiye kadar İstanbul'da bu şiddette yangın görülmediğine vurgu yapılmaktadır.

Aynı dönemde yaşamış âşıklardan Nâmî'nin de, "*Destân-ı İstanbul der vasf-ı Kolera ve Harik-ı Hocapaşa ile Galata*" başlıklı destanının 22-54. dörtlüklerinde 1865 yangını anlatılır. Lisânî mahlaslı başka bir âşik da 1865 Hocapaşa yangını için 31 dörtlükten oluşan bir destan yazmıştır. "*Destân-ı Temurkapı Yangını*" başlığını taşıyan bu destan da taşbaskısı ile çoğaltılmıştır.

Cevlânî'nin 1890 Ayazmakapı-Küçükpazar semtinde çıkan yangın üzerine yazdığı "*Keresteci'deki Yangın'ın Destanı*" başlıklı bir destanı vardır. 24 dörtlükten oluşur. Bu destan da, diğeri yangın destanlarında olduğu gibi yangın mahallinin tasviri yanında yayılması, verdiği zararlar ve yangın söndürmeye çalışılan tulumbacı sandıkları anlatılır.

Alaiyeli Âşık Kemal'in 1908'de yazmış olduğu 28 dörtlük "*Çırçır Atpazarı Yangın Destanı*"nda yangının çıkışı ve yayılması, yardım toplanması, halka çadır dağıtılması gibi hususlar dile getirilir..

Söz konusu eserler incelendiğinde, XVI-XVIII. yüzyıllarda İstanbul'un bazı mahallelerinde çıkan ve dönemin kayıtlarına "harik-i kebîr", "harik-i azîm" ya da "ihrâk-ı azîm" şeklinde geçen büyük yangınlar ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlarıyla felakete dönüşmüş, ağır hasarlara yol açmıştır.

XIX. yüzyılda meydana gelen yangınlarla ilgili arşivde çok sayıda belgeye ulaşmak mümkündür. Ayrıca dönemin muhtelif gazetelerinde de yangınlar hakkında pek çok makale ve haber yer almaktadır (*Tasvir-i Efkâr, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat, Sabah*).

XX. yüzyıl başlarına değin, İstanbul halkının her yangın çıkışında, sel baskınlarına uğrayan Edirne'yi hatırlatarak, *Edirne'nin sudan, İstanbul'un ateşten batacağına* inanmaları kuşkusuz korkunun ve çaresizliğin bir ifadesidir.

1909-1922 arasında yaklaşık 80 yangında 20 binin üzerinde yapının kül olduğu, dönemin kayıtlarına geçmiş bulunmaktadır. Meşrutiyet devrinde çıkan yangınların en büyüklerinden biri olan 23 Temmuz 1911 Uzunçarşı yangını bir felakete dönüşmüş, iki binden fazla bina kül olmuştu. Osmanlı döneminin son yangını ise, 13 Haziran 1918'de Sultan Selim'de çıkan yangındır. Şiddetli rüzgar sebebiyle muhtelif kollara ayrılarak etrafa yayıldığından, kısa zamanda büyük bir âfete dönüşmüş, İstanbul'un çok büyük kısmına zarar vermiştir. Bu yangınlarla ilgili dönemin gazetelerinde etraflı haberler yer almaktadır.

İtfaiye örgütünün kurulmasından sonra çıkan yangınlar, İstanbul'u tehdit eden birer âfet olma niteliğini yavaş yavaş yitirmiştir.

İstanbul'un müzmin yangın meselesi ve uzun yangın tarihi Osman Nuri Ergin'in, *Mecelle-i Umur-ı Belediye'si*'nde geniş olarak incelenmektedir. Yalnız bu anlatımlarda günümüzden uzaklaştıkça eksik tesbitler olması muhtemeldir

Yine bu sahada Mustafa Cezar tarafından yapılan çalışma halen müracaat edilen yegâne yayındır. (Bkz. Cezar, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 1963, s. 327-414.) Yazmalar, belgeler ve basılı Osmanlı tarihlerinden istifade edilerek hazırlanan bu çalışmada, Osmanlı döneminde İstanbul'da meydana gelen büyük-küçük yangınların daha ziyade yayılış sahaları ve yanan binaların sayıları verilmektedir. Mustafa Cezar'ın ayrıca *Osmanlı Başkenti İstanbul* (İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002) adlı kitabında, Osmanlı döneminde çıkan yangınlardan kronolojik olarak bahsedilmekte, binalar üzerinde yaptığı tahribat anlatılmakta ve yangınlarla ilgili söndürme çalışmaları ve alınan tedbirlere değinilmektedir (s. 354-445).

İstanbul'un yangın tehlikesine karşı elbette birtakım tedbirler düşünülerek uygulama alanına sokulmuştur. Bu bağlamda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren itfaiyenin modernleştirilmesi çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu konuda Kemalettin Kuzucu'nun çalışmaları önemlidir. (Bkz. "Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi [1874-1922]", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2006, sy. 14, s. 31-52.) Kemalettin Kuzucu'nun İstanbul yangınları ve toplumsal etkileri üzerine arşiv kayıtlarını da kullanarak yayınladığı diğer iki makalesi, bu sahaya ışık tutan akademik çalışmalardır. (Bkz. "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Osmanlı*, c. 5, Ankara, 1999, s. 687-699 ve "Osmanlı Döneminde Vefa Yangınları ve Semt Topoğrafyasına Etkileri", *Bir Semte Vefa*, N. Bilge Özel İmanov-Yunus Uğur (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 565-587.)

İstanbul'da sık sık yaşanan büyük yangınlar, hem kentte yaşayanlar için büyük bir felaket olmuş, hem de modernleştirmeyi gerçekleştirmek isteyen

kent yöneticileri için de yeni fırsatlar yaratmıştır. Yangınların İstanbul'un kaderi olmadığı, telafisi mümkün olmayan can ve mal kayıplarıyla büyük bir felakete dönüşen bu olayların, birtakım tedbirlerle önlenebileceği düşüncesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında eyleme dönüşmeye başladı. Bu dönemdeki yangınların büyüklerinden olan 1870 Beyoğlu yangını sonrasında, toplumun yangınla ilişkisinde önemli bir değişiklik ortaya çıkmıştır: Kaderin önünü almak, muhtemel yangınlardan sonra maddi kaybı tazmin edebilmek için bilhassagayrimüslimtebaaarasında bir örgütlenme başladı. İstanbul halkı artıkyangın riskini karşılayan sigortayla tanıştı ve çok sayıda yabancı sigorta şirketleri İstanbul'da şubelerini açtılar. Bundan sonra yangın sigortası verimli bir iş alanı haline gelmiş, sigortalama için kentin yangın riskini gösteren haritaların hazırlanması zarureti de ortaya çıkmıştır. Önce 1904-1906 yılları arasında C. E. Goad şirketine kentin oldukça sınırlı bir alanı için sigorta haritaları yaptırılmıştır. İkinci çok daha ayrıntılı ve kentin hemen hemen tüm alanını kapsayan, Goad haritasının geliştirilmiş bir versiyonu olarak da kabul edilen haritalar hazırlanmıştır. Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi adına Jacques Pervititch tarafından renkli hazırlanmış olan bu haritalar, İstanbul'un işgal yıllarında üretilmeye başlanmıştır. Pervititch 1922-1945 yılları arasında 230'u aşan harita yapmıştır. Bu haritalar gayet açık, belli bir amaçla, sigorta şirketlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştır. Bunlar İstanbul'un sosyal tarihi ve sosyal farklılaşmasını yansıtmakta olup, İstanbul tarihi hakkında araştırmalara çok değerli bilgi kaynağı oluşturmaktadır. (Bu haritalar için bkz. Pervititch, Jacques, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul: Axa Oyak.)

3- Sel Afetleri, Kıtılıklar

Osmanlı döneminde İstanbul'u etkileyen büyük sel âfetlerinden ilkinin Kanunî Sultan Süleyman zamanına rastladığı ve 24 Ağustos 1553'te meydana geldiği tespit edilmektedir. Gece yarısı Kâğıthane'de meydana gelen bu âfette yerleşim yerleri, bostanlar harap oldu. Şiddetli sel büyük ağaçları söküp Boğaz'a sürükledi. Dönemin tarihçileri Galata önlerinin direkler, ağaçlar, ot arabalarıyla dolduğuna dair bazı bilgiler vermektedir.

1563 senesinin 19-20 Eylül'ünde İstanbul tarihinde ender görülen yağmurlardan biri yağdı ve bu yağmur sonucu meydana gelen selde, Haliç kıyıları, Galata sırtları, Boğaz'a yakın yerler, Halkalı, Silivri, Küçük Çekmece, Büyük Çekmece büyük zararlar gördü; bu bölgeler adeta savaş alanı haline geldi. Kâğıthane'de seller çınar ağaçlarının tepelerine kadar yükselmişti. Bu sırada Haliç'in baş tarafında deniz kenarında bulunan yahılar yıkıldı, bazı köprüler, su kemerleri tahrip oldu. Sel hakkında *Tarih-i Selânikî*'de geniş malumat verilmektedir. Yalnız İstanbul'un önemli ve tarihî binalarının durumlarına dair fazla bir kayıt bulunmamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sık görülen kıtlıklardan birine XVI. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmaktadır. 1595'ten itibaren bilhassa başkent İstanbul'da etkisini göstermeye başlamış ve 1596 yazında ise önemli boyutlara ulaşmıştı. Yağışsızlık sebebiyle meydana gelen kuraklık sonucu sular çekilmiş, çeşmeler kurumuştu. Bu hadiseyi kaydeden Müverrih Selânikî, bu esnada İstanbul'da muhtekirlerin yiyecek maddelerini sakladıklarını ve piyasada darlığa sebebiyet verdiklerini, bundan dolayı fiyatların arttığını belirtmektedir (*Tarih-i Selânikî*, II).

İstanbul'un maruz kaldığı sel, kasırga, kıtlık ve benzeri âfetlerle ilgili fazla bir araştırma olduğunu söyleyemeyiz. Mustafa Cezar'ın "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler" başlıklı araştırması, bu konuda halen müracaat edilen ilk ve kıymetli bir yayındır.

Son zamanlarda yayınlanan Orhan Kılıç'ın iki makalesinden biri kıtlıklar (Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, X, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca [ed.], Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 718-730) diğeri ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde fırtınalar, seller, şiddetli soğuklar ve yıldırım düşmesi olayları ile ilgili olup, Mühimme defterleri kaynak olarak kullanılmıştır "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Âfetler [Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları]", *Pax Ottomana Studies In Memoriam*, K. Çiçek [ed.], Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 793-820).

Mehmet Demirtaş'ın, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Âfetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller" (*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2004) adlı makalesinde, arşiv belgeleri ışığında Osmanlı'da XVI. yüzyılda görülen başlıca tabii âfetlerden misaller verilerek, bunların genelde ülkeye, özelde başkent İstanbul'un sosyal ve ekonomik hayatına etkileri üzerinde durulmuştur.

1790 senesinde İstanbul'daki sel büyük bir felakete dönüşmüştü. *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*'nde (Feridun M. Emecen [yay.], *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı, 1785-11789*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2003) bu sel hakkında teferruatlı bilgiler verilir. Fatih, Eminönü, Kasımpaşa, Galata, Boğaziçi ve Üsküdar'da sokaklar ve pazarlar yağın yağmur sonucu su ile doldu. Bu selle ilgili olarak *Tarih-i Cevdet*'te (c. 7), "İkinci tufan denmeye şayan bir müthiş yağmur yağıp İstanbul'da ve civarında nice haneleri harap ve nice hanümanları garkab etmiştir" ifadesi yer almaktadır. Ayrıca yağmurun tadının adı yağmur suyu gibi olmayıp deniz suyu gibi acı olduğuna dair bazı tarihlerde kayıtlar bulunduğu da belirtilmektedir. 1811'de de aşırı yağışlar sonucu Beşiktaş, Kasımpaşa gibi bölgelerde evler, dükkânlar ve bazı binaların yıkıldığı tespit edilmektedir.

4- Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar da kitlesel ölümlere sebebiyet vermesi bakımından insanlığın tarih boyunca maruz kaldığı en korkunç tabii âfetlerden biridir. Hemen her devirde ortaya çıkan farklı bir bulaşıcı hastalık, sadece Osmanlı toplumunda değil, tüm dünyada tehlike saçmıştır. Karşılaşılan bu salgın hastalıklardan en tehlikelisi ve en fazla tahribat yapanları ise veba ile koleradır. Bilhassa veba salgınları, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar sadece Osmanlı toplumuna değil tüm dünya insanlarına musallat olan en öldürücü ve en sık rastlanan âfet olmuştur.

Salgın hastalıklar, sosyal, toplumsal ve tıp tarihi açısından incelenmeye, üzerinde araştırma yapılmaya değer mühim konulardır. Bu sahada bilhassa yakın zamanlarda ciddi tarihî araştırmalar ve yayınlar yapılmış olup sayıları azdır. Benzer araştırmaların artarak devam etmesi şüphesiz tıp tarihi açısından da faydalı olacak, ilim âlemine katkı sağlayacaktır.

“Kara Ölüm” olarak da nitelendirilen veba salgını hakkında yapılan iki ayrı çalışma bu sahada müracaat edilebilecek kıymetli yayınlardandır. Bunlardan biri Micheal W. Dols (*The Black Death in The Middle East*, Princeton, 1979), diğeri ise Osmanlı döneminde veba salgınını detaylı olarak anlatan ve Daniel Panzac tarafından yapılan çalışmadır (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul, 1977).

XIX. yüzyılın başlarında vebadan daha hızlı yayılan, daha tehlikeli ve öldürücü olan bir başka bulaşıcı hastalık olan koleradır. Bu yüzyılın karakteristik hastalığı olan kolera, Asya, Afrika, Avrupa, Amerika gibi hemen hemen bütün dünyayı kasıp kavurmuş ve kitlesel ölümlere yol açmıştır.

İstanbul'da ilk kolera salgını 1831'de çıkmış, çok sayıda insan telef olmuş; ikinci kolera salgınında (1847-48) ise beş bin iki yüz yetmiş beş kişi ölmüştür. 1853 Kırım Savaşı sırasında, kolera İstanbul'a bulaşmış, salgın İstanbul'da aylarca devam etmiş, üç binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bunlar içinde İngiliz, Fransız askerleri de vardır. 1865'te kolera, sıkı karantina tedbirlerine rağmen Mısır üzerinden İstanbul'a bulaşmıştı. Osmanlı'da karantina teşkilatı ile ilgili Ahmed Mithat'ın “Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina Ya'ni Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi”, *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, Sene 1318'de yayınlanan makalesi ilk müracaat edileceklerden sayılır.

Nuran Yıldırım'ın “1893'te İstanbul'da Kolera Salgını” (*Tarih ve Toplum*, Eylül 1994, sy. 129, s. 14-29) başlıklı makalesinde, alınan bütün tedbirlere, gösterilen titizliklere rağmen koleranın 1893 yazında İstanbul'a bulaştığı ve binden fazla kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra ara sıra Osmanlı toplumlarında küçük çapta kolera varlığını sürdürmüştü de, XIX. yüzyıldaki kadar şiddetli ve tahripkâr olmamıştır. Nuran Yıldırım'ın ayrıca “Kolera Salgınları” (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, s. 112-113) ile “Salgınlar” (*Dünden*

Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VI, 1994, s. 423-425) başlıklı makaleleri de bu konu hakkında araştırma yapacaklara ışık tutacak değerli çalışmalardır.

Son zamanlarda Gülden Sarıyıldız'ın Arşiv kaynakları temelli, kolera salgını ve salgın hastalıklar karşısında alınan tedbirleri irdeleyen akademik çalışmaları, kapsamlı ve hayli ilgi çekici olup bazıları şunlardır:

Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 309-319. XIX. yüzyılda bütün dünyayı tehdit eden, vebadan daha hızlı yayılan ve daha öldürücü olan kolera salgınının ortaya çıkışı ve yayılması, İstanbul halkı üzerindeki etkileri, hastalığa karşı alınan tedbirler Arşiv kaynakları esas alınarak izah edilmektedir. Bu çalışmada, XIX. yüzyılın karakteristik hastalığı koleranın Asya, Afrika, Avrupa, hemen hemen bütün dünyayı kasıp kavurduğuna, insanları kırıp geçirdiğine dikkat çekilmekte, 1831'de İstanbul'a sirayet eden bu hastalık sonucu büyük çapta toplu ölümler meydana geldiği, bir yıl içinde bütün imparatorluğa yayılan hastalığı önlemek için ilk karantina uygulamasına başlandığı da vurgulanmaktadır. 1865'te sıkı karantina tedbirlerine rağmen, Mısır üzerinden İstanbul'a ulaşan "büyük kolera" olarak ifadelendirilen ve yaz mevsimine denk gelen salgında, otuz bin kişinin öldüğü tespit edilmektedir.

Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Bellekten*, c. LVIII, Ankara, 1994, sy. 222, s. 329-376. Bu çalışmada, 1831'lerde İstanbul'a ulaşan koleranın büyük çapta ölümlere yol açtığı, insanlarda korku ve heyecan yarattığı, şehirde günlük ölümlerin iki yüze ulaştığı, hastalığın 1832'lerde bütün imparatorluğa yayıldığı ve Osmanlı'da ilk karantina uygulamasının da bu dönemde gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Gülden Sarıyıldız'ın yayımlanan bir diğer çalışması ise, Hicaz karantina teşkilatı üzerine olup bu sahada müracaat edilecek mühim eserlerdendir. (Bkz. Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı [1861-1914]*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.) Eserde, salgın hastalıklar ve Osmanlı karantina teşkilâtının kuruluşu ile ilgili kısa bir değerlendirmeden sonra, Hicaz'da 1865 kolera salgını, İstanbul Sıhhiye Konferansı ve Hicaz'da karantina teşkilâtının kuruluşu üzerinde durularak konu etraflıca aydınlatılmaktadır.

Depremlerle İlgili Kaynak Eserler ve İncelemeler

Agamennone, G., "Liste des tremblements de terre observés en Orient 1896", *Beitr Zur Geophys*, c. 4 (121), 1900, Leipzig, s. 118-199.

Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekâyi*, Adnan Baycar (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 1998.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, İstanbul, 1309.

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, C. Baysun (yay.), Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Ahmed Refik (Altınay), *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1931.
- Ahmed Refik (Altınay), *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1930.
- Ahmed Vasıf Efendi, *Vasıf Tarihi*, I, İstanbul, 1219.
- Ahmed b. Recep, *Zelzeleye Ait Bir Risale*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Mahmut, nr. 1902.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (F. Giese neşri), Nihat Azamat (haz.), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992.
- Afyoncu, Erhan-Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 85-92.
- Alpar, Bedri, "Marmara Denizi Depremselliği", Marmara Denizi'nin Jeolojik Oşinografisi, İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Yayınları, 2001, 113-126.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, The Marmara Sea earthquake of 1509, *Terra Nova*, c. 2, 1990, s. 167-174.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, Engineering seismology. Earthq. Eng. Struct. Dyn. 17, 1-105.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, Long-term seismicity of İstanbul and of the Marmara Sea region, *Terra*, c. 3, 1991, Oxford, 527-539.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey Adjacent Areas: A Historical Review 1500-1800*, İstanbul: Eren Yayınları, 1995; *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, çev. M. Umur Koçak, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2006.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, "The Marmara Sea Earthquake of 10 July 1894 and Its Effects on Historic Building", *Anadolia Moderna-yeni Anadolu*, VII, Paris, 1997, s. 49-58.
- Ambraseys, N. N.- C. F. Finkel, "10 Temmuz 1894 Marmara Denizi Depremi ve Tarihi Binalara Etkisi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İstanbul, 1999, sy. 93, s. 2-9.
- Batur, Afife, "Bir Depremin Yüzyıl Dönümü", *İstanbul Dergisi*, İstanbul, 1994, sy. 10, s. 25-32.
- Cezar, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, c. I, 1963, s. 327-414.
- Cild-i Evvel Tarih- Âl-i Osman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan kitaplığı, no. 1099.

- Sıddık Çalık (haz.), *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Ali Yeşildal ve Seyfettin Ünlü (ed.), İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Çeşmîzâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Târîhi*, B. Kütükoğlu (nşr.), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993.
- Çorbacıoğlu, Mesude, "1894 Zelzelesi Hakkında Rapor", *Hayat Tatih Mecmuası*, İstanbul, 1976, sy. 9, s. 58-62.
- Danişmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi Tarihi*, IV, İstanbul, 1972.
- Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyi'at*, Abdülkadir Özcan (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- D. Eginitis, "Le tremblement de tere de Constantinople du 10 Juillet 1894", *Annales de Géographie*, c. 4, Paris, 1895, 151-165.
- Downey, G. "Eartquakes at Constantinople and Vicinity", *Speculum* 30 (1955), 596-600.
- Dück, J., "Die Erdbeben von Konstantinopel", *Die Erdbebenwarte*, c. 3, no. 6-9, 1904, Laibach, s. 121-139; no. 10-12, s. 177-196.
- Ebu'l Muhsin Kemâl, *Yeni İlmü'l-Arz*, İstanbul, 1330.
- Edirneli Rûhî, *Tevârih-i Âl-i Osman*.
- Engin, Vahdettin, "II. Abdülhamid'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 141-149.
- Ergin, Kazım - Uğur Güçlü - Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. 11 Yılından 1964 Sonuna Kadar)*, İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü, 1967.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, c. I., 2. kısım -Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 902 no'lu nüshalara göre- Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çukadar, İbrahim Hakkı Çukadar (haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Genç, Mehmet - M. Mazak, *İstanbul Depremleri*, İstanbul: İBB İGDAŞ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000.
- Hâkîm, *Vekâyi'nâme*, I.
- Halil Edhem, *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1312.
- Halil Edhem Hatıra Kitabı*, II, Ankara: TTK Yayınları, 1953.
- Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. II, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1999.
- Hayrullah Efendi, *Hayrullah Efendi Tarihi*, IX,
- Hoca Saadeddin, *Tâcü't-tevârih*, c. II, Elyazması, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.
- İbn-i Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, A. Uğur (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- İlm-i Tabaakatü'l Arz*, çev. Halil Edhem, İstanbul, 1317.

- İncicyan, P. Ğ., *18. Asırda İstanbul*, terc. Hrand. D. Andreasyan, İstanbul, 1976.
- İstanbul ve Deprem Sempozyumu, 4 Mayıs 1991*, İstanbul, 1991.
- X. Dybowski, "Tremblement de Terre de Turquie Observe a Adabazar", *La Nature*, 22 Année, N. 1114, Paris, 6 October 1894.
- Karacakaya, Recep, "Şarköy-Mürefte Depremi (1912)", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2001, s. 203-218.
- Kılıç, Orhan, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler", *Osmanlı*, V, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 671-677.
- Koçu, R. Ekrem, "Deprem, Zelzele", *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1966, s. 4466-4470.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, yeni notlarla yay. haz. K. Pamukciyan, İstanbul: Eren Yayınları, 1988.
- Kreutel, Richard F., *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, çev. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
- Marino Sanuto, *I Diarii*, c. 58, Forni, Bologna 1879.
- Mazlum, Deniz, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001.
- Mehmed Hasib Ruznâmesi, h. 1182-1195/1768-1781*, Süleyman Göksu (haz.), Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1993.
- Menage, V. L., "Edirneli Rûhi'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 311-333.
- Milne, J., *A Catalogue of Destructive Earthquakes AD 7 to 1899*, Reports Brit. Assoc. Advanc. Science, Portsmouth, 1911.
- Mustafa Nâima, *Tarih*, IV, İstanbul, 1280.
- Müneccimbaşı, *Sahâîfü'l Ahbâr fî Vekâyiü'l- Âsâr*, III, İstanbul, 1285.
- M. Sadi, *Marmara Havzasınının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*, Eylül 1328. Bu eseri yayınlayan, Gurulkan, Kemal, "7.2'lik Marmara Depremi", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul, Mart 2000, sy. 5, s. 38-53.
- Okay, A. ve diğerleri, "Marmara Denizi'nde İstanbul'u Tehdit Eden Kırklar" *Cumhuriyet- Bilim Teknik*, 28 Ağustos 1999, sy. 649, s. 8-10.
- Orgun, Zarf, "915 (1509) Senesinde İstanbul'u Baştanbaşa Harap Eden Zelzelede Şehri Tamir İçin Alınan Tedbirler", *Arkitekt Mecmuası*, no. 7-8 (1941), 1-4.
- Oscar Bey Rendelmann, *Le Tremblement De Tere De Constantinople (Juillet 1894)*, Paris: Librairie Nilson, 1894.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.

- Öcal, Nevzat, *Türkiye'nin Sismitesi ve Zelzele Coğrafyası, 1850-1960 Yılları İçin Türkiye Zelzele Kataloğu*, İstanbul: Kandilli Rasathanesi Yayınları, 1968.
- Öcal, Nevzat, *1850 Yılına Kadar 7 Şiddetinde ya da Daha Büyük Intensiteli Türkiye Zelzeleleri Kataloğu*, İstanbul, 1967.
- Özmen, B. - S. Pampel, *Depremler Doğal Âfet midir? Depremlerle Baş Edebilmek*, Eflatun Yayınevi, 2009.
- Öztin, Feriha, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara: Bayındırlık ve Âfet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- Pampel, Süleyman, *Depremler*, Ankara: Alfa/Aktüel Kitabevleri, 2000.
- Pamukciyan, Kevork, "Depremler, Osmanlı Dönemi", *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1994, s. 34-35.
- Pamukciyan, Kevork, "Sarkis Sarrafyan Hovenasyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul-Kasım, 1987, sy. 47, s. 12-16.
- Pamukciyan, Kevork, "1766 Büyük İstanbul Zelzelesi", *Tarih Konuşuyor*, Mayıs 1966, sy. 28, s. 2335-2338.
- Pınar, Nuriye-Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*, Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar Başkanlığı, 1952.
- Rasadhane-i Amire'nin 1912-1913-1914 Senelerine Ait Hülâsa-i Rasadâtı*, İstanbul, 1330.
- Râşid, *Râşid Tarihi*, II, İstanbul, 1282
- Salname-i Nevsal-i Milli*, 1338, 1339.
- Sakin, Orhan, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitabevi, 2002.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî, 1595- 1600*, I-II, Mehmet İpşirli (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989.
- Sezer, Hamiyet, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29, Ankara, 1997, s. 169-198.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhtar Tarihi*, II, İstanbul.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 9739, İstanbul.
- Smith, A. D. - T. Taymaz ve diğerleri, "High-resolution seismic profiling in the Sea of Marmara (northwest): Late quaternary sedimentation and sea-level changes", *Bulletin of Geological society of America*, 107 (8), 1995, 923-936.
- Solakzâde, *Tarih-i Solakzâde*, İstanbul, 1297.
- Soysal, H. - S. Siphahioğlu - D. Kolçak - Y. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100- M.S. 1900)*, İstanbul: TÜBİTAK Yayınları, 1981.
- Sönmez, İbrahim, "Deprem Sözlüğü", *Yol Kültürü Deprem Özel Sayısı*, nr. 6/7, İstanbul, 2000, s. 322-331.
- Şahsuvaroğlu, H. "İstanbul Zelzeleleri", *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, 1953.

- Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, I-II, Münir Aktepe (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Şengör, A. M. C., "Kuzey Anadolu Fayı'nın Keşfi", *TÜBİTAK- Bilim ve Teknik*, Ocak 1996, sy. 338, s. 8-15.
- Taymaz, Tuncay, "1509 İstanbul Büyük Depremi: Küçük Kıyamet", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 11.09.1999.
- Taymaz, Tuncay, The source parameters of Çubukdağ (Western) earthquake of 11 october 1986", *Geophysical Jurnal International*, Oxford, 1993, sy. 113, s. 260-267.
- Taymaz, Tuncay, "Marmara Bölgesi'nin Aktif Tektoniği", *Cumhuriyet-Bilim Teknik*, 4 Kasım 1995, sy. 450.
- Taymaz, Tuncay, "Türkiye'nin Gerçeği: Deprem", *Cumhuriyet-Bilim Teknik*, 14 Ekim 1995, sy. 447, s. 8-11.
- Taymaz, Tuncay, "Deprem Sorunlarının Çözümünde Ulusal Deprem İstasyonları Ağının önemi. Erzincan ve Dinar Deneyimleri Işığında Türkiye'nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları", *TÜBİTAK Deprem Sempozyumu*, 15-16 Şubat 1996, Ankara, s. 57-63.
- Taymaz, Tuncay, "Dinamik Yerküremiz ve Depremler", *Cumhuriyet-Bilim Teknik*, 12 Nisan 1997, sy. 525.
- Tevârih-i Âl-i Osman*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Kitapları, no. 1100; *Tarih-Âl-i Osman*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Kitapları no. 1101.
- Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrand D. Andreasyan; Notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yananç, 2. bs., Ankara: TTK Yayınları, 1982.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983.
- Ünver, Süheyl, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara, 1985.
- Ürekli, Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Ürekli, Fatma, "1894 İstanbul Depremi", *İstanbul Araştırmaları*, 5, İstanbul-Bahar 1998, s. 47-95.
- Ürekli, Fatma, "1894 Depreminden Sonra Yardım Toplanması (Îâne-i Musâbîn) ve Tevzii Meseleleri", *İstanbul Araştırmaları*, VII, İstanbul, Kış 1999, s. 19-82.
- Ürekli, Fatma, "Bir Arşiv Belgesine Göre İstanbul'da Meydana Gelen Semavi Âfetler", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 2000, sy. 197, s. 4-6.
- Ürekli, Fatma, *1889/1894 Âfetlerinde Osmanlı- Amerikan Yardımlaşmaları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2007.
- Ürekli, Fatma, "İstanbul Depremlerinin Vefa Semtine Etkileri", *Bir Semte Vefa*, N. Bilge Özel İmanov- Yunus Uğur (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 555-564.
- Vekâyi-i Sultan Bâyezid ve Selim Han*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, E. Hazinesi, nr. 1416.
- Vogt, Jean, "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler", E. Zachariadov (ed.), Os-

manlı İmparatorluğu'nda Doğal Âfetler, çev. G. Ç. Güven- S. Öztürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 13-59.

Verollat, P. "Tableau des tremblements de terré éprouvés á Constantinople Pendant quinze ans (1841-1855)", *Comptes Rendues Acad, Sci*, c. 42, Paris, 1856, s. 293-299.

Yangınlarla İlgili Kaynak ve İncelemeler

Abdurrahman Şeref, "Bâb-ı Âli Harikleri", *TOEM*, cüz 7, İstanbul, Nisan 1327.

Abdurrahman Şeref, "İstanbul'da Büyük Yangınlar", *1328 Sene-i Maliyesine Mahsus Musavver Nevsal-i Osmanî*, (Muharrirleri: Ekrem Reşad- Osman Ferid), 4. sene, İstanbul, 1328-1330.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III-XII.

Ahmet Lûtfi Efendi, *Tarih-i Lûtfî*, I-VIII.

Ahmet Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1931.

Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1930.

Ahmed Vasıf Efendi, *Tarih-i Vasıf*, I, Bulak, 1246.

Andreasyan, Hrand D., "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1973, sy. 27.

Cezar, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi ve İncelemeleri*, c. I, İstanbul, 1963, s. 327-414.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002.

Cild-i Evvel Tarih-i Âl-i Osman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitapları, no. 1099; *Tarih-i Âl-i Osman*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitapları, no. 1100.

Çabuk, Vahit, "XVII. Yüzyılda İstanbul Yangınları ve Kâtipzâde'nin 1070 (1660) Yangını Hakkında Manzum Bir Tarihi", *Türk Kültürü*, Ankara, Mart 1973, sy. 125, s. 286-290.

Çeşmizâde Mustafa Reşid, *Çeşmizâde Tarihi*, İstanbul, 1959.

Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*,

Derviş Efendizâde Derviş Mustafa, "Lebibü'l-ukalâ fi fikri'l- Gurebâ" ya da "Harik Risalesi", *1782 Yılı Yangınları (Harik Risalesi 1196)*, Hüsametdin Aksu (haz.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Ergin, O. Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, III, 1317.

Hafız Hüseyin Bin İsmail Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih-i Ayvansarayî*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitapları, no. 1565.

Hammer (terc. M. Atâ), *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, c. 5.

İncicyan, P. Ğ. *XVIII. Asırda İstanbul*, çev. H. D. Andreasyan, 2. bs., İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976.

- İzzi Süleyman, *Tarih-i İzzi*, c. II, İstanbul, 1785.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I-II, İstanbul, 1286-1287.
- Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 5, 1999, s. 687-699.
- Kuzucu, Kemalettin, "Széchenyi Paşa ve Osmanlı İtfaiyesinin Modernleştirilmesi (1874-1922)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 14, İstanbul, 2006, s. 31-52.
- Kuzucu, Kemalettin, "İstanbul Konut Mimarisinin Şekillenmesinde Yangınların Rolü: Ahşaptan Kagire", *İstanbul Dergisi*, İstanbul, 2000, sy. 32, s. 41-49.
- Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlı Döneminde Vefa yangınları ve Semt Topoğrafyasına Etkileri", *Bir Semte Vefa*, N. Bilge Özel İmanov-Yunus Uğur (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 565-587.
- Küçükçelebizâde Asım, *Tarih-i Çelebizâde*, İstanbul, 1283.
- Mantran, Robert, *16. ve 17. Yüzyıllarda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul, 1991.
- Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmani*, K. Su (haz.), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, c. III, İstanbul, 1281.
- Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî*.
- Münif (Paşa), "Harîk-i İstanbul", *Mecmua-i Fünun*, c. III (1281), s. 48-156.
- Koz, M. Sabri, "Yangın Destanları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1997, s. 425-426.
- Koz, M. Sabri, "Hocapaşa Yangını Destanı", *TDEA*, IV, 250-251.
- Koz, M. Sabri, "19. Yüzyıl Aşuğlarından Nâmî'nin İstanbul Destanı", *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı*, Kayseri, 1994, s. 272-282.
- Özavcı, T., *İstanbul Yangınları 1923-1965*, İstanbul, 1965.
- Özavcı, T., *Cumhuriyet Devrinde İtfaiye*, İstanbul, 1973.
- Pamukciyan, Kevork, "Aznavuroğlu" *İSTA*, III, 1728-1729.
- Pervititch, Jacques, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul: Axa Oyak.
- Raşid, *Tarih-i Raşid*, c. I, II, III, IV, V
- Sakaoğlu, Necdet, "Yangınlar, Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s. 427-438.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemalettin, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İ. Dervişoğlu (haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Schneider, "Brände in Konstantinopel", *Byzantinische Zeitschrift*, Münih, 1941, c. XLI.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdar Tarihi*, I, İstanbul, 1928.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, c. II/2, İ. Parmaksızoğlu (haz.), İstanbul, 1969.
- Slot, B. J., "The Fires in İstanbul of 1782 and 1784 According to Maps and Reports by Dutch Diplomatic Representatives", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1976, sy. 4-5, s. 47-66.

- Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizâde*, c. II, İstanbul, 1281-1284.
- Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, I, Münir Aktepe (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Talu, E. E., "Eski Yangınlar", *Memlekette Ayda Bir*, 1 Şubat 1936, sy. 6, s. 43-45.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Salgın Hastalıklara Dair Kaynaklar ve İncelemeler

- Ahmet Mithat, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina Ya'ni Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, sene 1318.
- Dols, Micheal W., *The Black Death in The Middle East*, Princeton, 1979.
- Dr. Praust, *Sıhhiye Politikasında Yeni Bir Cevlân Yani Sıhhiye Mes'ele-i Siyasiyesinin Hal ve Tesviyesi- Hicaz Hacları*, terc. Ahmed Mermi, İÜ. Ktb. TY. nr. 4631.
- Kâmil, S., "Kolera İstilâları", *Maarif*, c. 5, no. 124, 25 Teşrin-i Sani 1309-Aralık 1893.
- Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, K. Pamukciyan (yeni notlarla haz.), İstanbul: Eren Yayınları, 1988.
- Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1977.
- Sarıyıldız, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1861-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- Sarıyıldız, Gülden, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, c. LVIII, Ankara, 1994, sy. 222, s. 329-376.
- Sarıyıldız, Gülden, "Karantina Tarihinden Bir Yaprak: Kuleli Tahaffuzhânesi", *Bilim Tarihi*, Mayıs 1993, sy. 19, s. 25-30.
- Sarıyıldız, Gülden, "Hıfzısıhha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 319-321.
- Sarıyıldız, Gülden, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 463-465.
- Şahsuvaroğlu, Bedii N., "Karantina Tarihine Giriş, I. Dünya Karantina Teşkilâtı", *İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü Çalışmalar*, İstanbul, 1957.
- Ünver, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.
- Yıldırım, Nuran, "1876 Yazında Kolera", *Tarih ve Toplum*, 40 (1987), s. 4-5.
- Yıldırım, Nuran, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1994, sy. 129, s. 14-29.
- Yıldırım, Nuran, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1996, sy. 149, s. 51-54.
- Yıldırım, Nuran, "Kolera Salgınları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, s. 112-113.

- Yıldırım, Nuran, "Salgınlar", "*Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 1994, s. 423-425.
- Yıldırım, Nuran, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)", *Gevher Nesibe Darüşşifası'nın 800. Kuruluş Yılı Anısına XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri, IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, E. Kahya, A. Şar, A. Ataç, M. Mazıcioğlu (haz.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, 328-341.

Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür

Fatma ÜREKLİ

Özet

Bulunduğu coğrafi konum açısından son derece önemli bir noktada bulunmasının yanı sıra iktisadi, ticari, sınai, tarihî ve kültürel bakımdan Türkiye'nin en önemli merkezlerinden olan İstanbul, tarih boyunca gerçekten yıkıcı çeşitli âfetlerle karşılaşmış ve ciddi tahribat görmüştür.

Bu çalışmada, Osmanlı dönemi İstanbul'unda meydana gelen deprem, yangın, salgın hastalıklar, sel, kasırga ve benzeri tabii âfetlerle ilgili ayrı başlıklar altında kısaca bilgi verildikten sonra- tahribat güçleri ve neticeleri açısından- bu tür felaketler üzerine yapılmış çalışmalar ve kaynaklar hakkında derli toplu bir literatür sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul depremleri, Tabii âfetler, Deprem, Yangın, Sel, Kasırga, Salgın hastalıklar

Literature on Natural Disasters in Ottoman Istanbul

Fatma ÜREKLİ

Abstract

Along with its strategic geographical location, Istanbul constitutes one of the most important economic, commercial, industrial, historical and cultural centers of Turkey. Throughout history, it has experienced many devastating natural disasters and has become seriously damaged.

This study presents a compact literature on studies and sources about natural disasters such as earthquakes, fires, floods, hurricanes, epidemics and so forth happening during the Ottoman Istanbul, after briefly explaining their destruction impact and results.

Keywords: Natural disasters, Earthquakes in Istanbul, Earthquake, Fire, Flood, Hurricane, Epidemic diseases